

Jovica Pavlović,*

Institut za evropske studije, Beograd

SKANDINAVCI O SRBIMA I SRBI O SKANDINAVCIMA TOKOM DEVETNAESTOG VEKA

Sažetak: Za početak savremenog kulturnog transfera između južnoslovenskih i nordijskih naroda može se uzeti period poznog osamnaestog i ranog devetnaestog veka, kada su skandinavski pisci i putopisci – ali i Šveđani, Norvežani i Danci drugih životnih poziva – počeli da beleže i prenose utiske koje su stekli prilikom obilaska najsevernijih/evropskih delova Osmanskog carstva. Cilj ovog rada je da predstavi prikupljenu istorijsku građu na način koji najbolje ilustruje razvoj sadržine i oblika kulturnog transfera između Srbije i nordijskih zemalja u njegovoj ranoj savremenoj fazi, krajem osamnaestog, tokom devetnaestog i početkom dvadesetog veka. Metodologija na koju se rad oslanja u stručnoj literaturi naziva se pristupom kulturnog transfera (*Cultural Transfer Approach*) i za cilj ima da obradi različite oblike međukulturne razmene, prvenstveno one oblike razmene koji se odvijaju putem cirkulisanja različitih tekstova, diskursa, praksi i saznanja. Rezultati ukazuju na to da se kulturni transfer između Srbije i nordijskih zemalja tokom devetnaestog veka – usled malog broja kvalifikovanih/obrazovanih Srba koji su posedovali dovoljno sredstava da putuju severom Evrope i da iz Skandinavije u maticu prenose nova saznanja i literaturu – uglavnom odvijao u smeru Srbija-Skandinavija, a ne obrnuto. Taj trend je donekle počeo da se menja krajem devetnaestog veka. Takođe, istorijska građa ukazuje i na to da su Skandinavci o Srbima govorili pretežno pozitivno, dok su Srbiju doživljavali kao egzotičnu (ali često i kao civilizacijski zaostalu) zemlju.

Gljučne reči: Skandinavija, nordijske zemlje, Srbija, Srbi, kulturni transfer, devetnaesti vek.

Uvod

Šumske su vile pevale o Milošu, istinskom Srbinu... U njegovoj zemlji drvo do drveta stoji, kao u šumama Amerike. U današnje vreme, čovek bi pomislio da je reč o legendi kada čuje da nadomak mađarskih ravnica, blizu nabujalog Dunava, živi jedan ratnički, ali i patrijarhalni narod, čiji je princ kao dečak čuvao stada svog oca, dok je kao mladić putovao kroz svoju zemlju kao trgovac... Na Miloševom dvoru žive princeza i njene cerke, koje dočekuju Miloša i njegove goste. U dvoru žive na isti način kao i seljak u svojoj kolibi, a gajde i blještavo oružje su najistaknutije i prve stvari na koje smo naišli. – Hans Kristijan Andersen (Hans Christian Andersen), o Knezu Milošu i Srbima, 1843. godine.¹

Citirani pasus Andersenovog *Bazara jednog pesnika* može da se smatra kao reprezentativan primerak načina na koji su danski, norveški i švedski

* Autor je doktor političkih nauka (FPN) i naučni saradnik Instituta za evropske studije. Osnovne i master studije je završio na Fakultetu političkih nauka Stokholmskog univerziteta. | kontakt: jovica.pavlovic@ies.rs

1 Hans Christian Andersen, *En Digters Bazar* (Kjøbenhavn: Rietzel, 1877), 192–193. Slobodan prevod autora s danskog na srpski jezik.

(puto)pisci doživljavali Srbiju i njen narod tokom devetnaestog veka, te predstavlja dobar uvod u rad koji sledi. Najveći broj Skandinavaca toga doba govorio je o hrabrom, ratničkom, slobodarskom i gostoljubivom narodu, o njegovom patrijarhalnom vaspitanju – koje se ponajviše ogledalo u uslužnosti i povučeniosti žena, a u dominantnom položaju muškaraca domaćina – i koje je, kao takvo, predstavljalo relikviju evropske prošlosti. Opčinjenost prirodom, pre svega gustim šumama – koja je vidljiva i kod Andersena – takođe je čest narativ, baš kao i iznenađenost/oduševljenost činjenicom da su klasne razlike toliko male da čak i sâm vladar živi slično kao i njegovi podanici. Pre nego što dublje zađemo u gore predstavljeni, i ostale narative na koje su se Skandinavci oslanjali prilikom opisivanja svojih iskustava u Srbiji, valja krenuti od uspostavljanja opšteg metodološkog okvira od kog istraživanje polazi.

Metodološki okvir

Kada govorimo o metodološkom okviru istraživanja, rad se oslanja na pristup kulturnog transfera. Kao što je ranije napomenuto, cilj upotrebe pristupa kulturnog transfera – kao metode – jeste obrada različitih oblika međukulturne razmene, prvenstveno onih oblika razmene koji se odvijaju putem cirkulisanja različitih tekstova, diskursa, praksi i saznanja.² Sama metoda svoje korene pronalazi u prevodilačkom zanatu, koji stremi prevođenju tekstova na način koji ne preslikava napisano od reči od reči, već koji teži da prenese dublji kontekst misli i poruke koju je autor hteo da iskaže, kako bi suština i duh značenja bili prikazani što preciznije i uverljivije. Dakle, pristup kulturnog transfera pred istraživača – koji istražuje istorijsku građu – stavlja zadatak razumevanja literalne sadržine i/ili običaja u širem kontekstu u kom su nastali i u kom su preneti iz jedne u drugu kulturu.³

Još jedna važna metodološka napomena tiče se uspostavljanja istraživačkog okvira. Konkretno, kada govorimo o Srbima i Skandinavcima u devetnaestom veku, kao i o kulturnom transferu koji se između njih odvijao u tom razdoblju, moramo precizirati na koje grupe naroda se tačno koncentrišemo. U tom pogledu, Skandinavija se – kao kulturni/geografski pojam – može tumačiti na širi ili užu način. U najužem geografskom

-
- 2 Steen Bille Jørgensen and Hans-Jürgen Lüsebrink, “Introduction: Reframing the Cultural Transfer Approach”, in: Steen Bille Jørgensen Hans-Jürgen Lüsebrink (eds.) *Cultural Transfer Reconsidered Transnational Perspectives, Translation Processes, Scandinavian and Postcolonial Challenges* (Leiden: Brill, 2021), 2.
 - 3 Steen Bille Jørgensen and Hans-Jürgen Lüsebrink, “Introduction: Reframing the Cultural Transfer Approach”, *op. cit.*, 2.

smislu, Skandinaviju čine dve države – Švedska i Norveška – koje su najveći deo devetnaestog i sâm početak dvadesetog veka (od 1814. godine do 1905. godine) bile deo jedinstvene države, Ujedinjenog Kraljevstva Švedske i Norveške. U najširem kulturološkom smislu, Skandinavija – pored Švedske i Norveške – sasvim sigurno obuhvata i Dansku, a u njene okvire se u različitim situacijama mogu svrstati i Island, Finska i Farska Ostrva (koja i dalje *de iure* pripadaju Kraljevini Danskoj). Budući da se ubedljivo najveći deo kulturne razmene između srpskog i skandinavskih naroda tokom devetnaestog veka sadržao u interakciji između Srba s jedne strane i Norvežana, Šveđana i Danaca s druge strane, ovaj rad će Skandinaviju definisati kao kulturološko područje na kom se danas nalaze pomenute tri države.

S druge strane, kada se govori o izvorima koji su pisali o Srbiji – i pre svega Srbima – u devetnaestom veku, moramo postaviti sledeća pitanja: ko su „Srbi“ devetnaestog veka, odnosno koga sve skandinavski autori podrazumevaju kada koriste izraz „Srbi“? Zanimljivo je da je švedski geolog Avgust Hajmer (*August Heimer*), koji je 1903. godine dva meseca proveo u putovanju po Bosni i Hercegovini, za narode koji su živeli, ali i sada žive na prostorima BiH, koristio po tri imena. Tako je za današnje Bošnjake pisao da su „muhamedanci, Turci i muslimani“, za Srbe da su „ortodoksi, grčki katolici i Srbi“, a za Hrvate da su „katolici, rimokatolici i rimski katolici.“⁴ Zatim, Švedski oficir Ejnar Virsen (*Einar Wirsén*) je u svom delu iz 1908. godine pretke današnjih Hrvata nazivao Srbima katolicima, koji pišu latiničnim pismom.⁵ Kako bi se pomenuta nedoumica rešila, istraživanje se vodilo time da su pripadnici srpskog naroda – o kojima su skandinavski putopisci i ostali Skandinavci pisali i koji su stoga vredni pomena u okviru ovog rada – oni stanovnici balkanskog poluostrva koje su Skandinavci okarakterisali kao takve. Pritom, kada govorimo o utiscima koje su skandinavski putopisci zabeležili o Srbiji kao zemlji/državi, Srbijom smatramo geografski prostor koji se u trenutku njihovog pisanja nalazio unutar granica Kneževine ili Kraljevine Srbije, odnosno pod *de facto* kontrolom ustaničke Srbije.

Treba napomenuti i to da se odrednica ‘devetnaesti vek’ u ovom radu – a pre svega u njegovom naslovu – koristi u širem smislu, pošto se u ovo razdoblje ubrajaju i pozni osamnaesti i početak dvadesetog veka. Ko-

4 August Heimer, *Genom Bosnien och Hercegovina* (Jönköping: Bergmans bokh, 1905), 17–21.

5 Goran Latinović, „Odnosi Kraljevine Srbije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa skandinavskim zemljama do 1920. godine“, *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*, Vol. 6, No. 6 (2014), 120. Einar Wirsén, *Balkanfolken och stormakterna: historiskt politiska orientstudier* (Stockholm: Akademiska Bokförlaget, 1909), 218.

načno, sama struktura rada postavljena je tako da rana savremena faza kulturnog transfera između Srbije i skandinavskih zemalja bude predstavljena dvosmerno (prvo u smeru Srbija-Skandinavija, a potom i u smeru Skandinavija-Srbija), dok je dobar deo istorijske građe koja se ovde koristi prikupljen – između ostalog – i osvrtnom na ranija istraživanja dâte oblasti, od kojih ponajpre treba istaći autorski rad „Odnosi Kraljevine Srbije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa skandinavskim zemljama do 1920. godine“ prof. dr Gorana Latinovića.⁶

Skandinavci o Srbiji i Srbima

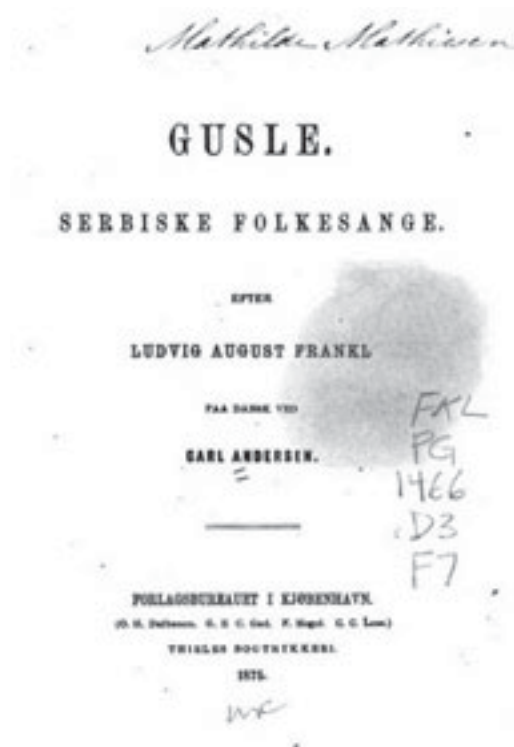
Skandinavci su za južnoslovenske narode – pa tako i za Srbe – najviše počeli da se interesuju kada su prvi put došli u kontakt s njihovom epskom poezijom i narodnim pesmama. Još 1792. godine, čuveni švedski teolog i naučnik Samuel Lorenc Edman (*Samuel Lorentz Ödmann*), preveo je s francuskog na švedski jezik narodnu pesmu Hasanaginica i štampao je u Geteborgu. Može se reći da je tada, po prvi put, počelo prevođenje dela južnoslovenske književnosti na švedski jezik, koje se potom intenziviralo kroz prvu polovinu devetnaestog veka, uglavnom kroz prevođenje narodnih pesama iz sekundarnih izvora, a prvenstveno s nemačkog na švedski jezik. Tako je švedski pesnik koji je rođen i koji je živio u Finskoj, Johan Ludvig Runeberg, objavio u Helsinkiju 1830. godine zbirku srpskih narodnih pesama. Do neposrednog prevođenja sa srpskog na švedski jezik dolazi tek krajem devetnaestog veka, usled delovanja švedskog slaviste, istoričara, pisca i pesnika Alfreda Jensena. Pored drugih, Jensen je zaslužan i za prevode dela Branka Radičevića, Petra Petrovića Njegoša (*Gorski vijenac*) i Laze Lazarevića.⁷ U kontekstu prevođenja srpske narodne poezije na skandinavske jezike, takođe treba napomenuti i prevod dela *Gusle. Srpske narodne pesme* Ludviga Avgusta Frankla (*Ludwig August Frankl*), koji je s nemačkog na danski jezik 1875. godine preveo Karl Andersen (*Carl Andersen*).⁸

Možda i najreprezentativniju zbirku srpske epske poezije – na nekom od skandinavskih jezika – priredio je jedan danski poštanski službenik, koji je radio u dalekim krajevima danske provincije. Zvao se Johan Grove i na danski jezik je prevodio narodne pesme proistekle iz mnogih kultura; između ostalih, i japanske kulture. Srpski nije znao, ali je govorio ne-

6 Goran Latinović, „Odnosi Kraljevine Srbije...“, 109–137.

7 Mirko Rumac, *Dvesta godina prevođenja umjetničkih djela sa švedskog jezika na neki od jugoslavenskih i obratno* (Zagreb: Jugoslavensko-švedski prevodilački dani, 1990), 20–21, 24–25. Latinović, *op. cit.*, 109–110.

8 Carl Andersen, *Gusle: Serbiske folkesange efter Ludvig August* (Kjøbenhavn: Thieles Bogtrykkeri, 1875).

Gusle. Srpske narodne pesme prema Ludvigu Augustu Franklu,
preveo na danski Karl Andersen, 1875.

mački, pa je narodne pesme s Balkana prevodio koristeći se sekundarnim izvorima.⁹ I pored toga, u svojim prevodima uspevao je da verno zadrži formu i sadržinu originalnih pesama, te da uspešno prenese njihov smisao danskim čitaocima. Njegova najpoznatija knjiga na temu balkanskog folklora, narodnih pesama i običaja objavljena je u Kopenhagenu 1910. godine, pod nazivom *Srpske i bugarske narodne pesme*. U predgovoru pomenu-te knjige, Grove pominje Vuka Stefanovića Karadžića i tom prilikom piše:

Prvi koji je na polju narodnih pesama učinio stvaran i epohalan skupljački rad bio je čovek koji je srpski narodni jezik uzvisio do književnog jezika. Taj čovek je bio Vuk Stefanović Karadžić. Pod teškim materijalnim uslovima i s velikim ličnim žrtvama Vuk je činio svoje životno delo, koje Južni Sloveni s pravom cene toliko da ga stalno nazivaju 'otac Vuk'. – Johan Grove, o Vuku Stefanoviću Karadžiću, 1910. godine.¹⁰

O samim srpskim pesamama Grove piše sledeće:

9 Per Jacobsen, „Danski prevodi Vukovih pesama“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, No. 3 (1974), 375–377.

10 *Ibid*, 376.

Ove narodne pesme pokazuju iznenađujuću raznovrsnost. Čas su plodovi mašte koja je očigledno u bliskoj srodnosti s maštom bajki istočnjačkog sveta, čas se odlikuju ostrim smislom za slikovite detalje života, čas iznenađuju dirljivim karakterom opisanog konflikta i ljupkošću i finoćom ideje. – Johan Grove, o srpskim narodnim pesmama, 1910. godine.¹¹

Poslednje decenije devetnaestog i prve decenije dvadesetog veka takođe je važno pomenuti i zbog toga što je na Univerzitetu u Upsali – najstarijem švedskom univerzitetu, osnovanom 1477. godine – otvorena godine 1890. prva katedra za srpski jezik i književnost u Skandinaviji, na kojoj je predavao profesor Johan August Lundel (*Johan August Lundell*). Na ovoj katedri slavista Anton Kalgren odbranio je doktorsku disertaciju pod nazovom *O gradnji genitiva množine u srpskom jeziku*, prvi doktorat iz srpskog jezika u Skandinaviji (objavljen 1911. godine). Sâm doktorat pisan je na latinskom jeziku.¹²

Usled primetne prevodilačke i naučne aktivnosti koja se odvijala na samom severu Evrope, ali i usled većeg broja skandinavskih putnika koji su prolazili jugom Evrope i koji su sopstvene utiske potom prenosili svojim sunarodnicima (nego što je to bio slučaj sa srpskim putnicima), kulturni transfer se tokom devetnaestog veka pretežno kretao iz pravca Balkana ka Skandinaviji. No, da kulturni transfer ipak nije bio isključivo jednosmerne prirode svedoče i pisanja Henrika Angela (*Henrik Angell*), norveškog oficira i putopisca koji je Crnu Goru u zimi između 1893. i 1894. godine proputovao na skijama, o čemu je i pisao u svojoj knjizi *Crnom Gorom na skijama*. Zahvaljujući njemu, na skijama su se oprobali i knez Nikola I Petrović Njegoš, kao i njegov zet Petar Karađorđević, a Crnogorci su po prvi put videli ovu sportsku opremu, za koju do tada nisu ni čuli.

Angelovo putovanje kroz Crnu Goru ostavilo je utisak na stanovnike gotovo svakog sela pored kog bi prošao. Jednom prilikom – kada se spuštao niz padine Lovćena u pravcu Cetinja – jedan seljak, koji je imao priliku da gleda gospodina Angela kako juri niz lokalne padine, kasnije je novinaru lista *Glas Crnogorca* prepričao da je lično video: „...crnog đavola ili nekoga ko mu je u srodstvu, kako se spušta niz planinu, dok se za njim mećava vije kao para.“¹³ Cetinjske novine iste godine su pisale: „Ima nekoliko dana da se bavi u našoj sredini gospodin Henrik Angel, vojnički kapetan iz Norveške. Došao je iz Kotora na ‘lizama’ kojima se u Norveškoj ide, ili bolje reći leti po snegu. To su metar i po dugi drveni poplati kojima

11 *Ibid*, 377.

12 Goran Latinović, „Odnosi Kraljevine Srbije...“, 111.

13 Skijanjanje, *Kroz Crnu Goru na skijama*, Portal skijanjanje.rs, Beograd, Dostupno preko: <https://www.skijanjanje.rs/publikacije/crna-gora-knjige-o-skijanjanju/kroz-crnu-goru-na-skijama-1997/> (Pristupljeno 29. decembra 2022.), 1.

*Knjiga pukovnika H. Angela naslovljena
Kada se mali narod bori za život, Kristijanija 1914.*

se može po najvećem snegu i uz brdo oditi.¹⁴ S druge strane, Angelov utisak o Crnoj Gori, koji je zabeležio u delu *Sinovi crnih brda* iz 1896. godine, bio je sledeći:

Ovde je život, život svih koji su podneli žrtvu. Ovde je hrišćanstvo. Ovde su slobodna zemlja i slobodan narod. Ovde svaki korak ostavlja krvav trag. Ovde je ispričano pola hiljade krvavih priča, priča koje na svakoj stranici i u svakom redu govore o ugnjetavanju i o herojskom otporu. Čitava istorija Crne Gore je jedna velika saga puna primera najiskrenijeg rodoljublja. – Henrik Angel, o Crnoj Gori, 1896. godine.¹⁵

¹⁴ *Ibid*, 1.

¹⁵ Hernik Angell, *De sorte fjeldes sønner* (Kristiania: Aschehoug & Co., 1896), 4–5. Kod Angela nalazimo još jedno zanimljivo svedočenje o njegovom putovanju Crnom Gorom, konkretno Cetinjem: „Bila je nedelja, a ulica puna ljudi koji se šetaju, uglavnom muškaraca. Zbog ogromnih smetova snega, samo su na par mesta mogla da idu po dva čoveka jedan do drugog. Nisu stigli da očiste ulicu, ali su prokopali uske staze po sredini puta i pokraj zidova kuća, nalik tunelima. Sneg je znatno viši od čovekovog rasta i zbog toga se ne mogu videti prozori na prizemlju kuća. Kada bih se skijao po vrhu snega, mogao bih da gledam kroz prozore prvog sprata.“ Henrik Angell, *Gjennem Montenegro paa ski* (Kristiania:

Među srpski narod Henrik Angel vratio se još dva puta, i to onda kada mu je bilo najteže, prvo tokom Balkanskih ratova (o čemu je napisao detaljnu reportažu, koja je bila vrlo čitana u njegovoj matičnoj Norveškoj), a potom i početkom Prvog svetskog rata. Tom prilikom, boravio je u misiji norveškog Crvenog krsta, koji je predvodio izvesni doktor Joakim Bang (*Joachim Bang*).¹⁶ O svom iskustvu na samom početku Velikog rata pisao je u knjizi *Kada se mali narod bori za život: srpske vojničke priče*, objavljenoj 1914. godine u Kristijaniji, današnjem Oslu. Angel je smatrao da britanska, nemačka i austrougarska štampa Srbe neopravdano predstavljaju u njagorem svetlu, kao narod čija vojska ničemu ne vredi, baš kao ni on sâm. Međutim, on konstatuje:

...pošto sam lično video srpski narod u ratu protiv Turaka, pošto sam živio sa srpskim vojnicima tokom rata i posle rata, sve više sam mišljenja da je Srbima naneta sramotna nepravda; ja sam video jedan smiren, obuzdan, toplo rodoljubivo nastrojen narod, upoznao sam vojnike s najvišim ratničkim moralom, hrabre, poslušne, izdržljive, vredne, koji rado daju svoj život za svoju zemlju i svoju braću, za veliku srpsku nacionalnu ideju. Nije mi preostalo ništa drugo nego da ih poštujem. – Henrik Angel, o srpskoj vojsci i narodu, 1914. godine.¹⁷

Jednako mišljenje o srpskom narodu i srpskoj vojsci imao je i doktor Bang, o čemu je Angel takođe pisao. Pomenuti lekar smatrao je da je srpski narod častan, smiren i skroman. Zahvalnost ranjenih srpskih vojnika sestrama i lekarima smatrao je dirljivom. Napomenuo je da se među sedamsto pacijenata, koje je njegova misija Crvenog krsta lečila, ni jedan jedini nije na bilo kakav način žalio. Svi ranjeni vojnici bili su strpljivi, dobri i po pravilu lepo raspoloženi. Primetio je da vreme provode u pevanju svojih narodnih pesama, koje su pratili na jednožičanom instrumentu s kojim se tada prvi put susreo; na guslama. Ipak, zapazio je i da prekomerno puše.¹⁸

No, iako je kraj devetnaestog i početak dvadesetog veka istoriji ostavio najviše zapisa skandinavskih (puto)pisaca o Srbiji i Srbima, Skandinavci su o Srbima pisali i početkom devetnaestog veka. Primera radi, Prvi srpski ustanak privukao je pažnju švedskih diplomatskih predstavnika u Carigradu već 1804. godine. Oni su u Stokholm slali izvještaje o zbivanjima na terenu. To su činili Karl Gustav Kenig (*Carl Gustaf König*), otpravnik poslova u Carigradu, ali i sekretar poslanstva Anders Valen. Kenig je već

Aschehoug & Co., 1895), 52. Oba citata predstavljaju slobodan prevod autora s norveškog na srpski jezik.

16 Goran Latinović, „Odnosi Kraljevine Srbije...“, 123–124.

17 Hernik Angell, *Naar et lidet Folk kjemper for Livet: Serbiske Soldaterfortællinger* (Kristiania: Aschehoug & Co., 1914), 6. Slobodan prevod autora s norveškog na srpski jezik.

18 Goran Latinović, *op. cit.*, 124.

u maju 1804. izvestio Kralja Gustava IV Adolfa da su u okolini Beograda izbili nemiri, zbog toga što je ubijeno nekoliko desetina Srba, a Valen je u julu 1805. javio da je u Carigrad stigla delegacija Srba i da imaju određene predloge koji se tiču stvaranja nezavisne srpske države, za koju se – prema njegovim rečima – u tom trenutku borilo i do pedeset hiljada naoružanih Srba.¹⁹

Velika politička zainteresovanost Skandinavaca za Srbiju ponovo se javila početkom narednog veka, prilikom austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine. Ranije pomenuti Švedski oficir Ejnar Virsen, koji je u Švedskoj važio za dobrog poznavaoca etnografskih i političkih prilika na Balkanu i na Bliskom istoku, objavio je 1909. godine u Upsali knjigu *Balkanski narodi i velike sile: istorijsko-politička proučavanja Istoka*.²⁰ Prethodno pomenuti prevodilac i pisac Afred Jensen dao je prikaz poglavlja Virsenove knjige 1910. godine. Jensen je primetio da se u skandinavskim zemljama malo zna o prilikama i dešavanjima na Balkanskom poluostrvu i da su skandinavska znanja o tome uglavnom pogrešna. Zapazio je da je švedsko interesovanje za prilike na Balkanu periodično i površno, da ne ostavlja trajni utisak na javno mnjenje, usled čega se ‘pogrešno’ mišljenje o Srbima u uglavnom formira pod nemačkim uticajem. Jensen je pohvalio Virsenovo delo, kao pozitivan iskorak u smeru stvaranja objektivne slike o Srbima i drugim balkanskim narodima, koji je bilo preko potrebno napraviti.²¹

A šta je to Virsen rekao o Srbima u svojoj knjizi? Prema njemu, srpski narod mnogo je bolji nego što se o njemu obično govori, ali je takođe zaključio da Srbi sami snose deo odgovornosti za svoj nepovoljan politički i istorijski položaj. On je smatrao da su glavni uzroci teških prilika u kojima se Srbija našla početkom dvadesetog veka pre svega bili konstantni dinastički sukobi, nepovoljan geografski položaj i činjenica da mnogi Srbi žive van Kraljevine Srbije. Pritom, smatrao je da Srbija ima vrlo male šanse da ostvari svoje političke ambicije i da postane Pijemnot srpske države koja bi obuhvatila sve govornike srpskog jezika, među koje je on svrstavao i pretke današnjih Hrvata.²² Naime, kao i pojedini drugi učeni ljudi njegovog vremena, i Virsen je smatrao da je jezik osnovna karakteristika svake nacije, pa je tvrdio da su Hrvati zapravo Srbi katoličke vere koji pišu latinicom.²³

19 *Ibid*, 112–113.

20 *Ibid*, 119.

21 *Ibid*.

22 Ipak, Virsen je verovao da je ujedinjenje svih Srba moguće, ali samo unutar Austrougarske. Sagledavajući stvari na skandinavsko hladan i racionalan način, smatrao je da Srbi imaju izglednije šanse da svoje ujedinjenje ostvare unutar Austrougarske, nego u otvorenom vojnom sukobu s njom.

23 Goran Latinović, *op. cit.* 120–121.

Šveđani su svoje utiske o Srbiji zabeležili i tokom Drugog balkanskog rata. Doktor Fric Bauer (*Fritz Bauer*) vodio je švedsku ambulantu u Beogradu tokom 1913. godine, o čemu je kasnije i posao. On lično nije bio oduševljen Beogradom, za koji je rekao da ima samo jednu pristojnu ulicu, ali je imao mnogo pozitivnih stvari da kaže o Srbiji, a posebno o medicinskoj nezi vojnika. Primetio je da narod koji ima tako dobru pripremu za sve što ima veze sa vojnim bolnicama, u kojima svako dobija istu negu bez obzira na čin, ne može biti tako loš kao što se često prikazuje u stranoj štampi koja dopire do Skandinavije.²⁴

Srbi o Skandinaviji i Skandinavcima

Kao što je ranije napomenuto, kulturni transfer između Srbije i skandinavskih zemalja nije bio jednosmeran. Njegova dvosmernost posebno se uvećala pošto je Srbija i zvanično priznata za nezavisnu državu na Berlinskom kongresu 1878. godine, budući da je se u tom periodu znatno povećala prevodilačka delatnost s drugih evropskih na srpski jezik. Tako je u Pančevu već 1876. godine prevedena „Ribarka“,²⁵ pripovetka Bjernstjerna Bjernsona (*Bjornstjerne Bjornson*), norveškog pesnika i pisca koji će nešto kasnije – 1903. godine – dobiti Nobelovu nagradu za književnost. Zatim, pojedine priče i pripovetke Šveđanina Alfreda Hedenstjerna (*Alfred Hedenstierna*) 1896. godine preveo je Novak Dobrijević.²⁶ Konačno, veliku popularnost – kao i u ostatku Evrope – uživale su bajke čuvenog danskog pisca Hansa Kristijana Andersena, a mnoge od njih 1902. godine preveo je i objavio Gliša Regnerović.²⁷

Za razvoj kulturnih veza između Srba i skandinavskih naroda krajem 19. i početkom 20. veka među najzaslužnijima je bio srpski istoričar književnosti i državnik Svetomir Nikolajević. On se u Kristijaniji (današnjem Oslu, koji je svoje staro ime ponovo dobio 1925. godine) susreo sa Bjernstjernom Bjernsonom. Kada su Nikolajević i njegov saputnik rekli Bjernsonu odakle su, on je izrazio zadovoljstvo što vidi izaslanike one zemlje koju „...zbog njenih junačkih pesama i herojskih ratova za oslobođenje, toliko voli.“²⁸

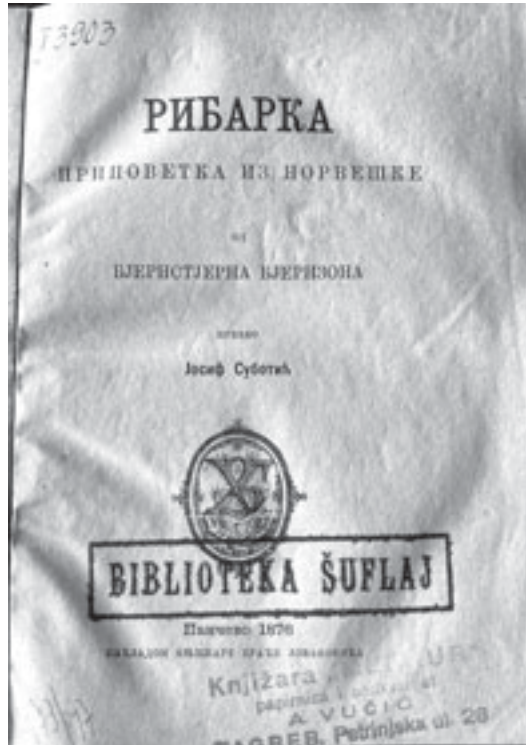
²⁴ *Ibid*, 123.

²⁵ Bjernstjerne, Bjernson, *Ribarka. Pripovetka iz Norveške* (Pančevo: Knjižara braće Jovanovića, 1876).

²⁶ Alfred Hedenstjerna, *Odabrane priče* (Beograd: Parna radikalna štamparija, 1896).

²⁷ Hans Kristijan Andersen, *Andersenove odabrane priče*, preveo Gliša Regnerović (Beograd, 1902).

²⁸ Svetomir Nikolajević, *Iz skandinavske putničke beleške: Danska* (Beograd: Godišnjica Nikole Čupića, 1908), 115. Goran Latinović, *op. cit.* 112.

Prevod pripovetke „Ribarka“ Bjernstjerna Bjernsona, Pančevo 1876.

Osećanja poštovanja i divljenja bila su obostrana. Nikolajević je u svojim putničkim beleškama iz Norveške i Danske – koje je kasnije objavio kao dve knjige, od kojih su obe bile dobro primljene u akademskim krugovima u Srbiji – pisao krajnje pozitivno o obe države i o oba naroda. Smatrao ih je vrednim i radnim ljudima, od kojih bi Srbi trebalo da uče kako male nacije koje žive u teškim (klimatskim) uslovima mogu da izgrade uspešne države.²⁹ Nikolajević je u svojim beleškama ostavio zapisano da se kod njega javila potreba da upozna:

...one udaljene strane na evropskom severu, koje u davnašnjim pričama o smelim moreplovcima, vikinзима, i u opisima modernih pesnika skandinavskih sadrže nešto neobično, silno i tajanstveno; da sagledam krajeve, sa kojih poče osamdesetih godina prošlog veka dotalasalavati Evropi jedna nova, sveža i mladalačka struja, unoseći u poeziju i književnost drugih naroda izvanredne energije i smeonosti, baš onda kad se one, idući

29 Svetomir Nikolajević, *Iz skandinavske putničke beleške: Danska*, op. cit., 118. Zanimljivo je i to da je Nikolajević u vreme kada je proputovao Norvešku i Dansku putovao i kroz Švedsku, ali da o svom putovanju u poslednju od tri pomenute skandinavske zemlje nije ostavio zapise. Ako kojim slučajem jeste, oni – za razliku od zapisa iz Danske i Norveške – nikada nisu objavljeni.

Svetomir Nikolajević (1844–1922)

pravcem realizma i naturalističnosti, stadoše obazirati za novim pravilima i principima estetičnim, i prihvatati dnevna socialna pitanja, da ih opisuju i raspravljaju. – Svetomir Nikolajević, o Skandinaviji i skandinavskoj poeziji i književnosti, 1908. godine.³⁰

Potrebno je napomenuti da su Nikolajevićeve beleške bile mnogo obimnije, bogatije i studioznije od putopisa koje su skandinavski pisci – nekoliko decenija pre Nikolajevića – pisali prilikom sopstvenih poseta Balkanu. U svojoj knjizi o Danskoj, Nikolajević nije opisao samo doživljaje i ljude s kojima se susretao, već je napravio detaljnu uporednu analizu Kraljevine Srbije i Kraljevine Danske, prvenstveno se vodeći ekonomskim i kulturološkim pokazateljima, pri čemu je zaključio da Srbija u mnogim pogledima ozbiljno kaska za pomenutim nordijskim kraljevstvom.³¹

Da je Nikolajevićevo putopis bio mnogo više od beležnika utisaka s jednog putovanja primetila je i njegova savremenica Jelica Belovićeva, koja je za *Bosansku vilu* 1908. godine – iste godine kada su objavljene njegove

³⁰ *Ibid*, 124.

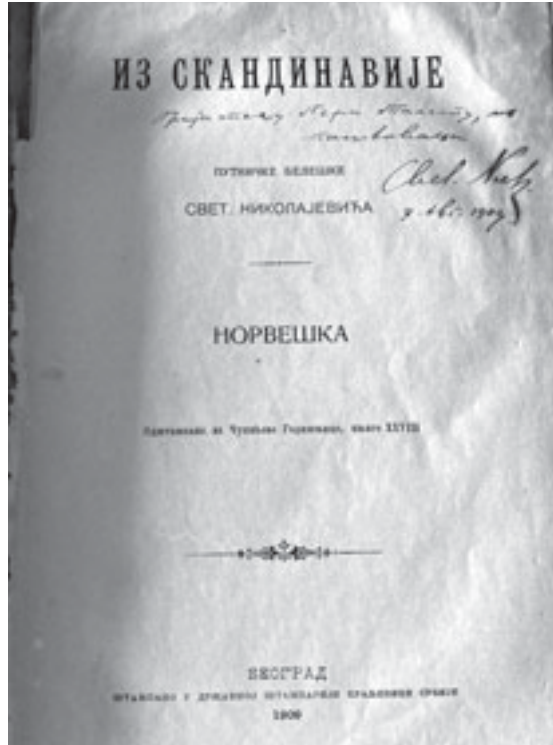
³¹ Goran Latinović, *op. cit.*, 112.

Putopisne beleške Svetomira Nikolajevića o Danskoj (1908).

beleške iz Danske – napisala njihov prikaz. Kao što Belovićeva tada primećuje: „Nije potrebno naročito naglašavati, da gospodin Nikolajević putuje, kao savršeno obrazovan čovek, koji ne dobija svoje utiske, kao snob, povrgano posmatrajući predele kroz vagonске prozore, a proučavajući ljude, sedeći u kakvom otmenom hotelu i rasijanim pogledom gledajući na ulicu kroz hotelske prozore. On, u pravom smislu toga značenja, proučava zemlju kroz koju putuje. I da bi savršeno razumeo prilike, u kojima žive Danci i da bi čitalac, koji nije u intimnim odnosima sa istorijom, dobio živu sliku toga naroda, gospodin Nikolajević, zbijeno, koncizno, ali bez filološke dosadnosti, iznosi istoriju toga naroda od početka kada je stupio u istoriju pa do danas kada je gospodin Nikolajević došao u Dansku. Pored toga, gospodin Nikolajević, kao literarni istoričar, u površnom obliku koliko to dopušta putopis, iznosi i književnost toga energičnoga i talentovanoga naroda koji je, osamdesetih godina prošlog veka, vršio zdrav i jedar uticaj na evropsku književnost.“³²

32 Jelica Belovićeva, „Prikaz Danske putničke beleške Svetomira Nikolajevića“, *Bosanska vila*, Vol. 2 (1908), 185–186.

Putopisne beleške Svetomira Nikolajevića o Norveškoj (1909).

Ipak, Nikolajević je u većoj meri bio oduševljen severnim susedom Danske. U Norveškoj je boravio znatno duže nego u Danskoj, pa je stoga njegova knjiga o ovoj poseti bila znatno obimnija, pa je i objavljena u dva dela. U njoj, Nikolajević je pisao da Norvežani mogu da posluže kao primer drugim evropskim narodima, budući da su bili oličenje toga kako treba biti izdržljiv u čuvanju i odbrani sopstvenih običaja. Pritom, za njega je Kristijanija bila jedna od najlepših i najuređenijih evropskih prestonica. Smatrao je da su Norvežani lep narod, budući da su najvećim delom plavi, stasiti i snažni, lepih inteligentnih očiju, a čela prava i vedra.³³ Verovao je da norveški narod častan, tvrdoglav, gord, vedar i štedljiv usled teških (klimatskih) uslova u kojima je gradio svoju kulturu i svoju državu. Još tada je primetio da su Norvežani više skloni individualizmu nego kolektivizmu. Takođe je zabeležio i sledeće: „Prema strancu je hladan, ali ako se prijatelji s njim, on je tada stalan i nekoristoljubiv.“³⁴

33 Goran Latinović, „Odnosi Kraljevine Srbije...“, 112.

34 Svetomir Nikolajević, *Iz Skandinavije: putničke beleške, Norveška, Godišnjica Nikole Čupića*, Vol. 28 (1909), 153–154.

O Nikolajevićevom boravku u Skandinaviji kratko je pisao i njegov sin, Božidar S. Nikolajević, u knjizi *Iz minulih dana*, koju je kasnije objavio njegov sin Svetomir. Božidar se ukratko osvrnuo na prijateljstvo njegovog oca i Bjernstjerna Bjernsona, usled kog je Norvežanin – kad bi bio u prilici – zastupao interese i branio ugled srpskog naroda. Ipak, iako je smatran za velikog prijatelja Srba, učtivo je odbio da prihvati orden Sv. Save, koji mu je lično poslao Kralj Aleksandar I Karađorđević, budući da – prema svedočenju Božidara Nikolajevića – nije bio ljubitelj takve vrste priznanja. A kad je reč o priznanjima, zanimljivo je i to da Božidar svog oca pominje kao jednog od kandidata za Nobelovu nagradu za mir.³⁵

Svoje utiske iz Norveške zapisala je i objavila i srpska književnica i prva članica Srpske akademije nauka i umetnosti Isidora Sekulić, u svom delu *Pisma iz Norveške*.³⁶ U imenovanom putopisu izrazito su zvučnim jezikom opisani predeli, godišnja doba, običaji, kulturni karakter naroda i istorijski tokovi u ovoj skandinavskoj zemlji. Putopis karakteriše poetski ton i melanholično raspoloženje koje se meša s lirskim uzletom poštovanja i ljubavi prema Norvežanima i prirodi njihove zemlje.³⁷ Knjiga je prvi put objavljena 1914. godine, pred sâm početak Prvog svetskog rata. Zbog ratnog stanja u zemlji, pomenuto delo isrpva nije privuklo veliko interesovanje čitalačke publike. Međutim, *Pisma iz Norveške* vremenom su naišla na odlilnu recepciju, te se danas smatraju jednim od najvažnijih prozних dela srpske moderne, a svakako mogu da se svrstaju među najbolje pisane putopise srpske književnosti kasnog devetnaestog i ranog dvadesetog veka. Stoga je jedan deo *Pisama iz Norveške* uvršten u nastavni plan srpskog jezika i književnosti u okviru viših razreda osnovne škole.³⁸

Zaključak

Gore predstavljeni prikaz utisaka koje su Skandinavci stekli o Srbima i Srbi o Skandinavcima tokom devetnaestog veka ukazuje na to da se kulturni transfer između Srbije i nordijskih zemalja u ovom periodu – usled, kao što je prethodno napomenuto, malog broja kvalifikovanih/obrazovanih Srba koji su posedovali dovoljno finansijskih sredstava da putuju severom Evrope i da iz Skandinavije u maticu prenose nova saznanja i literaturu – uglavnom odvijao u smeru iz Srbije ka Skandinaviji, a ne

35 Božidar S. Nikolajević, *Iz minulih dana* (Beograd: SANU, 1986), 40–42.

36 Isidora Sekulić, *Pisma iz Norveške* (Beograd: Ethos, 1914/2014).

37 Pavle Zorić, „Pogovor“, u: Pavle Zorić (ur.) *Isidora Sekulić: Pisma iz Norveške* (Beograd: Rad, 1964), 162.

38 Isidora Sekulić bila je oduševljena prevodilačkim radom Alfreda Jensena, koji je u više navrata izuzetno hvalila. – Isidora Sekulić, „Alfred Jensen“, *Srpski književni glasnik*, No. 1 i 2 (1901), 199–231.

obrnuto. Taj trend je u određenoj meri počeo da se menja tek krajem izučavanog perioda, delovanjem ljudi poput prethodno pomenutih istoričara i državnika Svetomira Nikolajevića i književnice Isidore Sekulić.³⁹ Ne treba zaboraviti ni to da su skandinavski putnici i putopisci, putujući Balkanom, za sobom ostavljali pojedine tragove sopstvene kulture. Najbolji primer ovog tipa kulturnog transfera jeste pojava skija, koje su u Crnu Goru prvi put stigle s dolaskom norveškog oficira i putopisca Henrika Angela. Konačno, sprovedeno istraživanje istorijske građe ukazuje na to da su Skandinavci o Srbima kao narodu uglavnom govorili u pozitivnom svetlu, trudeći se da u svojim državama razbiju predrasude prenete od strane nemačke i britanske štampe, dok su Srbiju i čitav Balkan doživljavali kao egzotične (ali često i kao civilizacijski zaostale) predele evropskog kontinenta. S druge strane, Srbi su na Skandinavce gledali s određenom dozom divljenja, kao na daleku civilizaciju koju treba uzeti za uzor po mnogo čemu.

Bibliografija

- Andersen, Carl, *Gusle: Serbiske folkesange efter Ludvig August* (Kjøbenhavn: Thieles Bogtrykkeri, 1875).
- Andersen, Hans Christian, *En Digters Bazar* (Kjøbenhavn: Rietzel, 1877).
- Андерсен, Ханс Кристијан, *Андерсенове одабране приче*, превео Глиша Регнеровић (Београд: М. Стајић, 1902).
- Angell, Henrik, *De sorte fjeldes sønner* (Kristiania: Aschehoug & Co., 1896).
- Idem, *Gjennem Montenegro paa ski* (Kristiania: Aschehoug & Co., 1895).
- Idem, *Naar et lidet Folk kjemper for Livet: Serbiske Soldaterfortællinger* (Kristiania: Aschehoug & Co., 1914).
- Беловић, Јелица, „Приказ Пугничке белешке Светомира Николајевића“, *Босанска вила*, Vol. 2 (1908), 185–186.
- Бјернзон, Бјернстерне, *Рибарка. Приповетка из Норвешке*, превео Јосиф Суботић (Панчево: Књижара браће Јовановића, 1876).
- Хеденстјерна, Алфред, *Одабране приче*, превео Ј. Д. (Београд: Парна радикална штампарија, 1896).
- Heimer, August, *Genom Bosnien och Hercegovina* (Jönköping: Bergmans bokh, 1905).
- Jacobsen, Per, „Danski prevodi Vukovih pesama“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, No. 3, 1974, str. 354–381.
- Jørgensen, Steen Bille and Hans-Jürgen Lüsebrink, “Introduction: Reframing the Cultural Transfer Approach”, in: Steen Bille Jørgensen Hans-Jürgen Lüsebrink

39 Treba napomenuti i to da je početkom dvadesetog veka, srpski političar, publicista i književnik Jaša Prodanović izučavao obrazovni sistem Norveške Kraljevine, a u Zagrebu je štampana *Čitanka iz englesko-američke i skandinavske književnosti*. Goran Latinović, „Odnosi Kraljevine Srbije...“, 113.

(eds.) *Cultural Transfer Reconsidered Transnational Perspectives, Translation Processes, Scandinavian and Postcolonial Challenges* (Leiden: Brill, 2021), pp. 1–20.

Латиновић, Горан, „Односи Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца са скандинавским земљама до 1920. године“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, Vol. 6, No. 6 (2014), 109–137.

Николајевић, Светомир, „Из Скандинавије, путничке белешке, Данска“, *Годишњица Николе Чутића*, Vol. 27 (1908), 123–228. Објављено и као посебна књижица: Светомир Николајевић, *Из Скандинавије: путничке белешке, Данска* (Београд: Књижарница Боже О. Дачића, 1908).

Idem, „Из Скандинавије, путничке белешке, Норвешка“, *Годишњица Николе Чутића*, Vol. 28 (1909), и: *Годишњица Николе Чутића*, Vol. 29 (1910) Објављено и у две посебне књижице: Светомир Николајевић, *Из Скандинавије: путничке белешке, Норвешка* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1909); Idem, *Из Скандинавије: путничке белешке, Норвешка II* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1910).

Николајевић, Светомир Б., *Из minulih dana: сећања и документи* (Београд: САНУ, 1986)

Rumac Mirko, *Dejesta godina prevođenja umjetničkih djela sa švedskog jezika na neki od jugoslavenskih i obratno* (Zagreb: Jugoslavensko-švedski prevodilački dani, 1990).

Sekulić, Isidora, *Pisma iz Norveške* (Beograd: Prosveta, 2014, prvo izd. 1914).

Eadem, „Алфред Јенсен“, *Српски књижевни гласник*, No. 1 i 2 (1901), 199–231.

Wirén, Einar, *Balkanfolken och stormakterna: historiskt politiska orientstudier* (Stockholm: Akademiska Bokförlaget, 1909).

Zorić, Pavle, „Pogovor“, u: Pavle Zorić (ur.) *Isidora Sekulić: Pisma iz Norveške* (Beograd: Rad, 1964), 160–164.

Online izvori:

Skijanje, *Kroz Crnu Goru na skijama*, Portal skijanje.rs, Beograd, Dostupno preko: <https://www.skijanje.rs/publikacije/crna-gora-knjige-o-skijanju/kroz-crnu-goru-na-skijama-1997/> (Pristupljeno 29. decembra 2022.).

Jovica Pavlović,

Institute for European Studies, Belgrade

Scandinavians on Serbs and Serbs on Scandinavians in the 19th Century

Abstract: The period between the late eighteenth and early nineteenth century marks the beginning of modern cultural transfer between the South Slavic and Nordic peoples, as this is when Scandinavian writers and travellers – but also Swedes, Norwegians and Danes from other walks of life – began to record and publish their impressions from visits to the northernmost/European parts of the Ottoman Empire. The aim of this work is to present the available historical material in a way that best illustrates the development of the content and form of cultural transfer between Serbia and the Nordic countries in this early modern phase, during the late eighteenth, throughout the nineteenth and the early twentieth century. In methodological terms, the work relies on the Cultural Transfer Approach to achieve this goal. This method aims to process different forms of intercultural exchange,

primarily those forms that take place through the circulation of various texts, discourses, practices and knowledge. Research results indicate that during the early nineteenth century – due to the small number of qualified/educated Serbs who had the means to travel to the north of Europe and to transfer new knowledge from Scandinavia to the mother country – the cultural transfer between Serbia and the Nordic countries mainly took place in the direction from Serbia to Scandinavia, and not the other way around. This began to change in the late nineteenth century. On the other hand, historical evidence indicates that Scandinavians mostly spoke positively of the Serbian people, while they perceived Serbia as an exotic (but also a backward) country.

Keywords: Scandinavia, Nordic Countries, Serbia, Serbs, Cultural Transfer, 19th Century.